

Maciej Mikuła

Uzasadnienie zastawu dóbr królewskich w świetle narracji dyplomów Jadwigi i Władysława Jagiełły

Motyw sprawiedliwego władcy jest nieodłącznym toposem szeroko pojętej średniowiecznej literatury. Namysł nad ideałem sprawiedliwego władcy nie był także obcy polskiemu piśmiennictwu; można go odnaleźć u pierwszych kronikarzy – Galla Anonima i Wincentego Kadłubka, a także w charakterystyce sylwetki Kazimierza Wielkiego pióra Janka z Czarnekowa¹. Szczególnego rozkwitu analiza ta nabrała w środowisku uczonych Uniwersytetu Krakowskiego w I poł. XV w., tu cnota sprawiedliwości pojawia się w pismach znakomitej większości teoretyków ideału monarchy². Tytułem

¹ Zob. B. Kürbis, *Sacrum i profanum. Dwie wizje władcy w polskim średniowieczu*, „Studia Źródłoznawcze” 1977, t. 22, s. 23; J. Skoczek, *Ideał króla w średniowiecznej i renesansowej Polsce*, „Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, red. P. Dąbkowski, 1932, t. 12, z. 1, s. 16, 35–36; J. B. Korolec, *Ideał władcy w „Kronice” mistrza Wincentego. Rola cnót moralnych w legitymizacji władzy*, [w:] *Pogranicza i konteksty literatury polskiego średniowiecza*, red. T. Michałowska, Warszawa 1989, s. 80 i n.; tenże, *Problem cnót moralnych w „Komentarzu” Jana z Dąbrowki do „Kroniki” Mistrza Wincentego*, [w:] *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. T. Michałowska, Warszawa 1993, s. 62 i n.; M. Zwiercan, *Model Władcy w komentarzu Jana z Dąbrowki do Kroniki bł. Wincentego Kadłubka w wykładzie uniwersyteckim w latach Jana Długosza*, „Analecta Cracoviensia” 1984, t. 16, s. 238–239.

² Zob. K. Ożóg, *Uczni na dworze Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 2004, s. 85, 91, 100, 106–107, 109, 113–115, 118, 122, tam też obfita literatura przedmiotu; tenże, *Ideał władcy w krakowskim środowisku intelektualnym na początku XV w.*, [w:] *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 417–418, 420–425.

przykładu, dla Stanisława ze Skalmierza sprawiedliwość była najwspanialszą z cnót³. Koniecznie trzeba wspomnieć również o pismach Jana Długosza, który to, wielokrotnie przedstawiając sylwetki władców Polski, manifestował kanon cnót monarszych, podkreślając przy tym wybitne znaczenie sprawiedliwości⁴. Pretekstem do refleksji nad cnotą sprawiedliwości były także znaki prawa i władzy, w tym pieczęcie⁵.

Ale nie tylko na płaszczyźnie teoretycznej sprawiedliwość była roztrząsana ze szczególną uwagą. W społecznościach średniowiecznych już od czasu tworzenia się państwowości założyciel wspólnoty, a więc także jego sukcesor czyli monarcha, kojarzony był ze sprawiedliwym sędzią, prawodawcą, rozpowszechniony był pogląd, wedle którego nie istnieje państwo *sine lege et rege*⁶.

Jak udowadniali to średniowieczni krakowscy uczeni, powołując się przy tym na autorytet św. Augustyna⁷, władca nie mógł dobrze rządzić bez sprawiedliwości. Występowała więc sprawiedliwość także w kontekście rozporządzania dobrami monarszymi, które, zdaniem Jana Wroniszewskiego, nie tylko pełniły w średniowieczu funkcje gospodarcze, ale były także narzędziem prowadzenia polityki wewnętrznej⁸. Hojność przejawiająca się w do-

³ Zob. tamże, s. 422.

⁴ Zob. M. Koczerska, *Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości*, „Studia Źródłoznawcze” 1970, t. 15, s. 120, 122; J. Skomiał, *Jan Długosz o Władysławie II Jagielle (charakterystyka króla w świetle Annales seu Cronice incliti Regni Poloniae)*, [w:] *Studia z historii prawa i myśli politycznej*, red. J. Kodrębski, Łódź 1994, s. 27.

⁵ Zob. R. Jaworski, *Władca idealny w świetle alegorycznego opisu pieczęci majestatyckiej Władysława Jagielly*, [w:] *Monarchia w średniowieczu. Władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. J. Pysia, A. Pieniądz-Skrzypczak, M. R. Pauk, Warszawa-Kraków 2002, s. 326, 330–332.

⁶ B. Kürbis, *Sacrum*, s. 28; J. Banaszkiewicz, *Polski dzieje bajeczne Mistrza Wincentego*, Wrocław 1998, s. 16–19, 31–34.

⁷ Zob. K. Ożóg, *Uczeni na dworze*, s. 82.

⁸ J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań-Wrocław 2001, s. 120–121; tenże, *Tenuty i tenutariusze w średniowiecznym województwie sandomierskim*, [w:] *Dwór a kraj: między centrum a peryferiami władzy. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu, Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Historii Akademii Pedagogicznej w Krakowie w dniach 2–5 kwietnia 2001*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 63–66.

nacjach, jakkolwiek konieczna cecha dobrego władcy, musiała być jednak kontrolowana roztropnością i sprawiedliwością. W latach 30. XV w. Jan z Dąbrówki pisał, że monarcha nie może rozdawać dóbr ani pochopnie, ani opieszale, musi zwracać uwagę na to, komu, dlaczego, w jaki sposób i kiedy daruje⁹. Szczególnie wspomniane wyżej dyrektywy: „komu”, „dlaczego”, „w jaki sposób” doprowadzają niniejsze rozważania do problematyki uzasadnienia nadań monarszych Władysława Jagiełły.

Wspomniane uzasadnienia znajdują się między innymi w narracjach dokumentów zastawnych, antychrystyczny zastaw z dzierżeniem był bowiem od początku rządów Jagiellonów powszechnym sposobem alienacji dóbr królewskich¹⁰. W omawianym okresie formuła narracji ewoluowała wraz z formularzem dokumentu kancelarii królewskiej. Zdaniem Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej, narracja dyplomów Jadwigi nawiązywała swą formą do arengi i cechowała się kunsztem oratorskim¹¹. Badaczka konstatuje natomiast narracje dyplomów zastawnych Jagiełły jako ujednolicone i lapidarnie podające zasługi odbiorcy¹². To podsumowanie jednak ma charakter zbyt uogólniający. Można bowiem zauważyć, że dokumenty zastawne wydane w pierwszych kilkunastu latach rządów Jagiełły odznaczają się bardziej niejednorodną narracją niż w latach następnych. Sens pozostaje zawsze ten sam, jednakże sposób sformułowania odbiega od jednolitości. Dopiero utrwalenie praktyki zastawiania dóbr królewskich pociągnęło za sobą wykształcenie bardziej stabilnego formularza, jednocześnie również bardziej lapidarnego¹³.

⁹ Jan z Dąbrówki uważał, że szczerobliwość zapewni władcy wierność poddanych, cecha ta jest także decydująca w elekcji monarchy; por. K. Ożóg, *Uczeni na dworze*, s. 112, 114.

¹⁰ Zob. S. Kutrzeba, *Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV w.*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 1903, t. 45, s. 292–293; W. Kierst, *Wielkorządy krakowskie w XIV–XVI st.*, „Przegląd Historyczny” 1910, t. 10, s. 143; J. Luciński, *Majątki ziemskie panującego w Małopolsce do 1385 roku*, Poznań 1967, s. 96; tenże, *Rozwój królewszczyzn w Koronie od schyłku XIV wieku do XVII wieku*, Poznań 1970, s. 33.

¹¹ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów*, Warszawa 1977, s. 40.

¹² Tamże, s. 52.

¹³ Tamże, s. 45–46.

Standardowe brzmienie narracji wspominało o wiernych służbach zastawnika i jednocześnie zawierało przekonanie o jego dalszej wierności¹⁴. Dobitnie lakoniczność ta była wyrażana w registrach *Metryki Litewskiej* za pomocą zwrotu: *ratione servitorum*¹⁵, oraz *ratione meritorum*¹⁶. Standardowa treść narracji dyplomu była oczywiście modyfikowana w miarę potrzeby i właśnie te zmodyfikowane narracje stanowią podstawowe źródło ukazujące uzasadnienie alienacji dóbr monarszych.

Poniższa analiza ma na celu sklasyfikowanie kategorii uzasadnień zastawu dóbr królewskich. Będzie to stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań nad celami stawianymi przed zastawem w stosunkach publiczno-prawnych. Dokumenty zastawne odsłaniają bowiem z jednej strony uzasadnienie, które uprawniało konkretną osobę do zostania zastawnikiem (są to konkretne zasługi na rzecz monarchy), z drugiej strony, przez pryzmat tych zasług czytelne staje się także przeznaczenie zastawu z perspektywy samego króla. W niniejszym tekście tylko marginalnie wspomniane będą cele, dla których monarcha posługiwał się zastawem, problematyka ta wymaga bowiem odrębnego opracowania. Wspomniane więc będą tylko dwa główne zadania przypisywane w literaturze przedmiotu zastawom dóbr monarszych, mianowicie: aspekt kredytowy¹⁷ i dotyczący polityki personal-

¹⁴ *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 6, Wrocław 1972, [dalej ZDM z numerami tomów] 1821 z 1417 r.: „[...] fidelis noster dilectus meruit placere et In posterum auto fidelitatis studio poterit prestancius complacere [...]”.

¹⁵ ZDM 6, 1567 z 1390 r., 1757 z 1411 r., 1764 z 1412 r., 1801 z 1415 r.; *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. 7, Wrocław 1974, 1922 z 1421 r., 1929 z 1422 r., 1934 z 1423 r., 1936 z 1423 r., 2008 z 1427 r., 2011 z 1427 r., 2060 z 1431 r., 2079 z 1431 r., 2092 z 1431 r., 2097 z 1432 r., 2118 z 1433 r., 2120 z 1433 r., 2123 z 1433 r., 2134 z 1433 r.

¹⁶ ZDM 7, 2074 z 1431 r., 2077 z 1431 r.

¹⁷ Nawiązując do słusznego stwierdzenia J. Wróniszewskiego, wedle którego każda dyspozycja domeną musi być rozpatrywana w kontekście skarbowości państwa, zasadne jest odróżnienie aspektu skarbowego od aspektu ekonomicznego i kredytowego; aspekt skarbowy zastawów wynika z samej istoty instytucji jako konstrukcji prawa majątkowego; w ramach aspektu ekonomicznego można mówić o wszelkich przejawach gospodarczego wykorzystania tenuty, w tym zastawem jako formą zarządu domeną monarszą; wreszcie w ramach aspektu kredytowego, oczywiście zawierającego się w dwu poprzednich, dyskusja prowadzona jest wokół potrzeb fiskalnych państwa. Przegląd literatury przedmiotu dotyczącej aspektu kredytowego podaje J. Wróniszewski, *Tenuty*, s. 47–67.

nej¹⁸, przy czym większy nacisk położony zostanie na ten pierwszy, celem podkreślenia braku jego dominacji w polityce zastawów pierwszego Jagiello-na. Oczywiście poza wspomnianymi celami można mówić także o aspekcie wojskowym¹⁹ i ekonomicznym, w sensie szerszym niż tylko kredytowy.

Omawiana problematyka nie została dotychczas całościowo zanalizowana w literaturze przedmiotu. Okres ostatnich tylko pięciu lat rządów Władysława III, *nota bene* niezwykle obfitujący w zastawy dóbr królewskich, przedstawił w swym artykule M. Sepiał²⁰.

W narracjach dokumentów Jadwigi i Władysława Jagiełły²¹ można wyróżnić kilka kategorii uzasadnień zastawów: pożyczki udzielone królowi,

¹⁸ Na ten aspekt zastawu zwracają uwagę: J. Luciński, *Majątki*, s. 6; tenże, *Rozwój*, s. 21–22; A. Gąsiorowski, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa 1981; J. S. Matuszewski, *Le rôle du gage dans la politique de disposition du domaine royal des Jagellons*, „Acta Poloniae Historica” 1983, t. 45, s. 29–47; tenże, *Statut Władysława Warneńczyka z 1440 r. w procesie ograniczania królewskiego prawa dyspozycji domeną ziemską w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” R. XXXVII: 1985, s. 101–120; tenże, *Urzędnicy komisaryczni i ich uposażenie w Polsce późnośredniowiecznej*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” R. XXXV: 1981, s. 1–10; J. Wroniszewski, *Szlachta*, s. 85–124; tenże, *Tenuty*, s. 58–66; M. Sepiał, *Zastaw na dobrach ziemskich i dochodach królewskich w okresie panowania Władysława III Warneńczyka na Węgrzech (1440–1444)*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” 1998, t. 125, s. 48.

¹⁹ J. Luciński, *Rozwój*, s. 32; J. S. Matuszewski, *Obowiązek służby wojskowej zastawników królewszczyzn w XV-wiecznej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, t. 34, z. 1, s. 101–113.

²⁰ M. Sepiał, *Zastaw*, s. 35–49.

²¹ Wykorzystane zostały w niniejszej pracy dyplomy pochodzące z następujących źródeł (w dalszym tekście przytaczane są skróty): *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego*, t. 2, 4, 5, 8, wyd. O. Pietruski, X. Liske, Lwów 1868–1883 [dalej AGZ]; *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, wydane nakładem właściciela przez Z. Radziwińskiego i B. Gorczaka, t. 2, Lwów 1888 [dalej Arch. Sang.]; *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 1, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, A. Z. Helcel, Warszawa 1847, t. 2, cz. 1, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1848 [dalej CDPol]; *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1905 (*Monumenta mediaevi Historica*, t. 17) [dalej KDM]; *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, Poznań 1897, t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908, t. 7, wyd. A. Gąsiorowski, R. Walczak, Warszawa–Poznań 1985, t. 8–10, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa–Po-

wyszczególnione dokładnie służby na rzecz monarchy, przekazanie monarsze określonych przedmiotów. Czwartą, najliczniejszą grupę stanowią narracje, które nie przekazują dokładnego uzasadnienia zastawu; należą one do dokumentów zastawnych wystawionych przy wykorzystaniu standardowego formularza. Istnieją także dyplomy nie podające umotywowania zastawu²².

Do pierwszej kategorii należą wzmianki o pożyczce udzielonej królowi. Jest ich niewiele, pojawiają się one tylko w dziesięciu dokumentach²³. Nie jest także wykluczone, że wzmiankowane w dokumentach potwierdzających pozwolenie na wykup przez osobę trzecią pierwotne zastawy były także uzasadniane celami kredytowymi, dokumenty Jagiełły nie pozwalają jednak tego potwierdzić²⁴. Rzadkie występowanie uzasadnienia *pro mutuo* pozwala przypuszczać, że w okresie rządów Władysława II zastaw dóbr monarszych nie pełnił w pierwszym rzędzie funkcji kredytowej. Łączna kwota pożyczonych w ten sposób przez monarchę pieniędzy wynosi zaledwie 1680 grzywien i 450 szerokich groszy praskich, co daje około 40 grzywien po-

znań 1993 [dalej KDW]; *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. S. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875 [dalej KT]; *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 roku*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1890 [dalej MAML]; *Marricularium Regni Poloniae summaria*, t. 1–4, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1905–1917 [dalej MRPS]; J. Kurtyka, *Repertorium podolskie*, „Rocznik Przemyski” 2004, t. 40, z. 4, nr 10, s. 127–269 [dalej Kur.]; *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 1–3, wyd. S. Kuraś, Wrocław 1962–1969, t. 4–8, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław 1969–1975 [dalej ZDM].

²² Sformułowane kategorie z oczywistych względów nawiązują do kategorii przedstawionych przez M. Sepiała, *Zastaw*, s. 40–46, a także J. Wroniszewskiego, *Szlachta*, s. 85, przypis 325.

²³ CDPol. II.1, CCCLIII z 1411 r.; MAML, 45 z 1423 r., 85 z 1433 r., 94 z 1433 r.; ZDM 6, 1514 z 1386 r., 1647 z 1401 r., 1652 z 1402 r., 1747 z 1410 r.; ZDM 7, 1903 z 1421 r., 1915 z 1421 r.

²⁴ Z okresu rządów Władysława Jagiełły w analizowanym materiale źródłowym znajdują się następujące dokumenty potwierdzające pozwolenie na wykup zastawu dla osoby trzeciej: CDPol. I, CLX z 1410 r.; KDM IV, MXCVII z 1406 r. (informacja być może o kilku wykupach), MCCXLV z 1427 r., MCCXCII z 1432 r., MCCCIII z 1433 r.; KDW III, 1957 z 1395 r.; KDW V, 16 z 1401 r., 72 z 1405 r., 162 z 1410 r., 506 z 1429 r.; KDW VII, 613 z 1408 r.; KDW VIII, 845 z 1419 r.; KT CXXVI z 1398 r.; MAML, 90 z 1433 r.; ZDM 6, 1647 z 1401 r., 1667 z 1404 r., 1720 z 1408 r., 1742 z 1410 r., 1747 z 1410 r.; ZDM 7, 1869 z 1418 r., 1943 z 1423 r., 1983 z 1425 r., 2002 z 1426 r., 2123 z 1433 r.

życzki rocznie. Oczywiście, wiele dokumentów mogło zaginąć lub zostać świadomie zniszczonych po ustaniu zastawu²⁵, nie jest więc możliwe pełne odtworzenie sumy zdobywanej przez króla w ramach omawianego uzasadnienia; jednakże wskazane 40 grzywien jest kwotą niewielką. Dla porównania, zgodnie z rachunkami królewskimi, utrzymanie w dniach 7–10 marca 1405 r. 500-osobowego dworu, wraz z którym Jagiełło przebywał w Nowym Mieście Korczynie, wyniosło 125 grzywien, 32 skojce, 12,5 groszy i 15 denarów²⁶.

Skoro tego typu racjonalizacja występuje przez cały okres rządów Jagiełły (od 1386 do 1433 r.), monarcha nie krył swych potrzeb finansowych. Niewątpliwie, król miał możliwość zdobycia gotówki także dzięki zastawom uzasadnianym w inny sposób, nie należy więc marginalizować aspektu kredytowego zastawów. Konieczne jest jednak przesunięcie akcentu na inne zadania zastawu, w tym także na zastaw jako sposób wynagrodzenia zasłużonych królowi osób. Problem aspektu kredytowego wymaga odrębnej analizy, przeprowadzonej w kontekście potrzeb finansowych państwa²⁷.

Warto tutaj zaznaczyć, że monarcha starannie wybierał osoby, które miały zostać jego kredytodawcami. To, że konkretna osoba pożyczła królowi pieniądze pod zastaw dóbr ziemskich, było dla niej wyróżnieniem. Dzierżenie dóbr królewskich opłacało się bowiem nie tylko ekonomicznie (zastawnik mógł przecież pobierać pożytki z tenuty). J. Wróniszewski mocno podkreśla, że z posiadaniem ziemi, zwłaszcza zwartych kompleksów dóbr, jakimi były tenuty, wiązał się prestiż i wzmocnienie pozycji społecznej²⁸. Zawsze więc, niezależnie od sprecyzowanych w narracji szczegółowych uzasadnień, zastaw miał charakter pewnego rodzaju wyróżnienia; wątpliwe, by monarcha wybierał na kredytodawcę-zastawnika osobę przypadkową. Wśród beneficjentów zastawów danych za pożyczki występują m.in. przedstawiciele elity władzy: wojewoda krakowski Spytko z Melsztyna²⁹, podkomorzy kra-

²⁵ Por. J. Luciński, *Majątki*, s. 32.

²⁶ *Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388–1420*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1896, s. 298–299.

²⁷ Zob. J. Wróniszewski, *Tenuty*, s. 60.

²⁸ Zob. tamże, s. 59; tenże, *Szlachta*, s. 18.

²⁹ ZDM 6, 1514 z 1386 r.; W. Dworzaczek, *Leliwici tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego, wiek XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 99–137.

kowski (1406–1430) Piotr Szafraniec³⁰, kasztelan przemyski Dobiesław ze Sprowy³¹. Jest także jeden dworzanin, Włodko ze Świenca, przy czym wybór tej osoby monarcha tłumaczy, oprócz udzielenia pożyczki (300 grzywien), także jego zasługami (50 grzywien)³².

Następną kategorię stanowią uzasadnienia opierające się na konkretnie wyszczególnionych służbach zastawnika wobec króla. Rozróżnić można tutaj omówione poniżej podkategorie.

Do pierwszej należą służby o charakterze wojskowym. W badanym materiale znajduje się trzynaście takich wzmianek. Ujmując rzecz chronologicznie, pierwszą znaną tego typu informacją jest dokument z 4 XII 1390 r., wystawiony dla Klemensa z Moskorzowa. Otrzymał on w zastaw tenutę dobczycką w sumie 500 grzywien groszy praskich za obronę przed krzyżakami zamku wileńskiego:

[...] nam circa defensionem castri nostri Vilmensis in circumvallatione per emulos nostros Cruciferos de Prussia et Lifland nuper habita, intentum se reddidit et omnimode diligentem, Dei quidem precipue ipsiusque Clementis presidio et studio ipsum castrum Vilmense extitit [...] ³³

Jako dowódca zamku był on zobowiązany do jego obrony, a wydanie grodu bez walki traktowane było jako zdrada. Zastaw tenuty dobczyckiej miał więc charakter nagrody za dobre wypełnienie obowiązku, nie można natomiast sprowadzać go do ekwiwalentnej zapłaty za pełnienie konkretnych zadań. To rozróżnienie ma szczególne znaczenie, ponieważ inny wymiar miały zastawy otrzymywane przez osoby, którym monarcha był winny określone sumy za udział w wyprawie zagranicznej. Wówczas tylko suma ponad konkretną należność mogła mieć wymiar nagrody.

³⁰ CDPol. II.1, CCCLIII z 1411 r.; ZDM 6, 1747 z 1410 r.; ZDM 7, 1915 z 1421 r.; por. J. S p e r k a, *Szafrancowie herbu Stary Koń*, Katowice 2001, s. 70–145.

³¹ MAML, 94 z 1433 r. Por. K. G ó r s k i, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, Kraków 1927, s. 30.

³² MAML, 85 z 1433 r.

³³ KDM IV, MVIII z 1390 r.; por. J. S p e r k a, *Szafrancowie herbu Stary Koń*, Katowice 2001, s. 272–273; F. K i r y k, *Dzieje powiatu myślenickiego w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Monografia powiatu myślenickiego*, Kraków b.d.w., s. 70.

Z okresu Wielkiej Wojny pochodzi dokument wystawiony dla marszałka Królestwa Zbigniewa z Brzezia, w którym Władysław Jagiełło wynagradzał go za zasługi wyświadczone podczas konfliktu krzyżackiego sumą 1 000 grzywien, zapisaną na tenecie lanckorońskiej³⁴. Z tego samego okresu pochodzi zapis 150 grzywien dla Stanisława ze Szckowa na wsi Boguszyce (powiat Łęczycki), a to w imię służb i poświęceń podczas walk³⁵. Wojna prowadzona z Zakonem nie była traktowana jako wyprawa zagraniczna, więc wspomniany Stanisław musiał rzeczywiście zasłużyć się, aby otrzymać tak wysoki zapis. Problem szczególnego poświęcenia w walce i towarzyszących jej strat uchwytty jest w dyplomie z 1418 r. Król zrekompensował Hinczy z Rostkowic straty poniesione w walce z krzyżakami zapisem 80 grzywien na wsi Pietniczany w powiecie lwowskim³⁶. Rok później wydany został dyplom, w którym *ob damna a tartaris* król zapisał 600 grzywien Janowi Bieleckiemu, burgrabiemu trembowelskiemu, na wsiach Puków i Dubowiecz w powiecie halickim³⁷. W 1427 r. książę Drucki Mytko Symonowicz za udział z jedną kopią i pięcioma strzelcami w wyprawie ruskiej otrzymał zapis na sumę 300 grzywien na kilku wsiach w ziemi ruskiej³⁸.

Konflikt ze Świdrygiełłą w 1431 r. stał się okazją do zasług dla księcia Siemowita Mazowieckiego³⁹. Za jego udział w walkach Jagiełło zapisał mu 1 000 grzywien na dobrach powiatu żydaczowskiego⁴⁰. Podczas walk na Podolu 1431 r., także związanych z wojną ze Świdrygiełłą, w szczególny sposób zasłużył się monarsze bliżej nie znany Jakub de Iaczkko, za co otrzymał 40

³⁴ ZDM 6, 1742 z 1410 r.

³⁵ KDM IV, MCXXV z 1411 r.: „[...] racione seruiciorum nobis per ipsum in expeditionibus prestitorum et dampnorum, que incurrit in eisdem, obligamur [...]”.

³⁶ ZDM 7, 1870 z 1418 r. S. Ku r a ś utożsamia Hinczę z Rostkowic z Henrykiem z Rogowa, krajczym i podskarbiem koronnym. W monografii Rogowskich B. C z w o j d r a k pominęła wspomniany dokument, nie podaje Pietniczany w spisie dzierzonych przez Rogowskich królewskich, ani nie powołuje się na niego przy kreśleniu sylwetki Henryka z Rogowa; też, *Rogowscy herbu Działosza podskarbiowie królewscy. Studium z dziejów możnowładztwa w drugiej połowie XIV i w XV wieku*, Katowice 2002, s. 49, 133–145.

³⁷ MRPS IV, suppl. 540 z 1419 r.

³⁸ MAML, 64 z 1427 r.

³⁹ A. Supruniuk, *Siemowit IV*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Warszawa–Kraków 1996–1997, s. 76–81.

⁴⁰ MAML, 75 z 1431 r.

grzywien na wsi Runkaszów⁴¹, położonej w powiecie bakockim na Podolu. Podobnie mieszkańcy Podola Andrzej i Jan z Boryskowic otrzymali wspólny zapis 40 grzywien za swą walkę w obronie wspomnianej ziemi⁴². Nagrodą za umiejętności dowódcze Andrzeja ze Skomrochów był zapis 400 grzywien na wsi Nowica leżącej w powiecie halickim⁴³. O rok starszy dokument potwierdza zapis 50 grzywien podkomorzemu generalnemu ruskiemu Dobiesławowi ze Sprowy, a to za walkę na Rusi⁴⁴.

W powyższych przypadkach monarcha zastawiał dobra osobom zasłużonym, był więc to akt królewskiej hojności i jednocześnie wynagrodzenia, przy czym to wynagrodzenie nie wynikało z jakiegoś konkretnego, wymaganego od monarchy zobowiązania. Inaczej rzecz wygląda w dokumencie z 1409 r. Jan Oleśnicki, wówczas sędzia krakowski, otrzymał zapis na wsi Strzegom w powiecie sandomierskim, w sumie 200 grzywien⁴⁵. Jednakże 100 grzywien był to dług, jaki król był winien Janowi za wykup z niewoli brata Jana, Dobka, jeszcze z czasów wyprawy opolskiej; kolejne 60 grzywien król był winien za wykup z niewoli Mikołaja Kępińskiego⁴⁶. Natomiast 40 grzywien Jagiełło musiał uiścić Janowi z Oleśnicy za jego udział w wyprawach moskiewskich Witolda z lat 1406–1408. Monarcha występuje jako dłużnik z mocy obowiązującego prawa także w dyplomie z 1424 r. Za udział w kampanii czeskiej tegoż roku Pełka ze Struadlicz otrzymał 50 grzywien

⁴¹ ZDM 7, 2093 z 1431 r.

⁴² AGZ 5, LI z 1431 r.

⁴³ ZDM 7, 2108 z 1432 r.

⁴⁴ MAML, 87 z 1433 r.

⁴⁵ ZDM 6, 1731 z 1409 r. M. Koczerska, *Oleśnicki Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 766.

⁴⁶ O księżącym i królewskim obowiązku wykupu z niewoli zob. B. Śliwiński, *O niektórych aspektach wykupu z niewoli jeńców-rycerzy w Polsce dzielnicowej i zjednoczonej*, [w:] *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Kirykowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa, Kraków 1993, s. 235–241; tenże, *Do kogo należał jeniec-rycerz w średniowiecznej Polsce*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. 7, Warszawa 1996, s. 235–241; por. także krytyczny artykuł J. S. Matuszewskiego, *Księżący czy królewski obowiązek wykupu jeńców z niewoli? Od kiedy powinność wykupu poddanego-żołnierza obciąża polskiego władcę?*, [w:] *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Malec, W. Uruszcza k, Kraków 2001, s. 55–66.

na części wsi Mokrsko. Dokument dokładnie precyzuje, że Pełka „[...] una hasta et quattuor sagittaris bene armatis vinire tenebitur”⁴⁷. Pięcioosobowy orszak (jedna kopia i czterech strzelców) powinien być opłacony 5 grzywunami, tak więc 45 grzywien zapisu można traktować jako sposób wynagrodzenia zasług Pełki.

W drugiej podgrupie znajdują się zapisy dla kobiet, które brały udział w wychowywaniu synów królewskich. Kachna, żona wojewody sieradzkiego Jakuba z Koniecpola, otrzymała w 1428 r. zapis na tenucie lełowskiej⁴⁸. W 1431 r. za swe służby Klara, wdowa po Chwale ze Strzelc, staroście nakielskim, otrzymała zapis dalszych 150 grzywien na mieście Kcyni⁴⁹. *Nota bene* interesujące jest w tym ostatnim przypadku dopisanie wspomnianej kwoty na ziemi będącej jej oprawą wienną. Logicznie ziemia ta musiała być wcześniej zastawiona przez króla Chwałowi ze Strzelc, który otrzymał pozwolenie na dokonanie na niej oprawy wiennej. Przy czym w dokumencie umieszczone zostało zastrzeżenie, iż beneficjentami zastawu mają być jej dzieci. Ta ostatnia decyzja została podjęta przez monarchę w duchu postanowień przywileju warckiego, który potwierdzał nieprzestrzegane w praktyce postanowienia „Statutów Kazimierza Wielkiego”, znacznie ograniczających kompetencje wdów w zarządzie majątkiem po zmarłym mężu⁵⁰.

Splaty przez monarchę długu za przekazanie na jego rzecz przedmiotów zawierają się w następnej kategorii. Z badanego okresu pochodzą trzy dokumenty w ten sposób uzasadniane. W 1432 r. wielkorządca generalny krakowski Klemens Wątróbka ze Strzelc⁵¹ otrzymał zapis 200 grzywien na wsi Królowa Wola koło Bochni, którą to sumę był mu winien król za kilka wierzchowców. Podobnie, rok później 20 grzywien na wsi Babina w powiecie Samborskim otrzymał za konie Dobiesław ze Sprowy⁵². Ekwiwalentem

⁴⁷ MAML, 49 z 1424 r.

⁴⁸ KDM IV, MCCLV z 1428 r.

⁴⁹ KDW IX, 1270 z 1431 r.; A. Gąsiorowski, *Starostowie*, s. 40.

⁵⁰ S. Roman, *Stanowisko majątkowe wdowy w średniowiecznym prawie polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” R. IV, 1952, s. 80–106; B. Lesiński, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956, s. 110–120, 126–129.

⁵¹ J. Reczek, *Klemens Wątróbka ze Strzelc*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 591–592.

⁵² MAML, 94 z 1433 r.

dla Jana z Oleśnicy za aksamitną szubę tkaną złotem i podbitą sobolami było dopisanie 100 grzywien do zastawu miasta Solec⁵³.

W dokumentach Władysława Jagiełły najczęściej pojawia się formuła, wedle której potencjalny zastawnik zasłużył się swą wierną służbą w przeszłości, za co powinien uzyskać wynagrodzenie, przy czym monarcha wyraża również przekonanie, iż taka forma nagrody będzie motywować zastawnika do dalszej, jeszcze gorliwszej służby⁵⁴. W tym uzasadnieniu król stawiał równocześnie jako warunek dalszą wierną służbę, jeżeli tenutariusz chciał utrzy-

⁵³ ZDM 7, 2168 z 1434 r.

⁵⁴ AGZ 2, L z 1428 r.; AGZ 5, XXVIII z 1410 r.; CDPol. I, CLXVII z 1396 r., CLV z 1405 r., CLX z 1410 r., CLXIII z 1414 r., CLXVI z 1418 r., CLXXI z 1425 r., CLXXII z 1426 r., CLXXIV z 1430 r.; CDPol. II.1, CCCLIV z 1411 r., CCCLXI z 1418 r., CCC-LXXIII z 1425 r.; KDM IV, DCCCCLXIX z 1386 r., MXXI z 1392 r., MXXXIII z 1395 r., MLXXI z 1403 r., MXCVII z 1406 r., MCXIII z 1409 r., MCXXI z 1410 r., MCXXII z 1410 r., MCXXIX z 1411 r., MCXXX z 1412 r., MCXXXV z 1412 r., MCLXVI z 1417 r., MCCXLV z 1427 r., MCCLXV z 1429 r., MCCLXXXIII z 1431 r., MCCCII z 1433 r., MCCCIV z 1433 r., MCCXCIX z 1433 r., MCCXCVIII z 1433 r., MCCCIII z 1433 r.; KDW III, 1923 z 1392 r., 1931 z 1393 r., 1942 z 1394 r.; KDW V, 16 z 1401 r., 78 z 1405 r., 155 z 1409 r., 162 z 1410 r., 171 z 1411 r., 190 z 1411 r., 409 z 1425 r., 418 z 1425 r., 439 z 1426 r., 449 z 1426 r., 468 z 1427 r., 505 z 1429 r., 506 z 1429 r., 514 z 1430 r., 515 z 1430 r., 520 z 1431 r., 522 z 1431 r., 526 z 1431 r., 529 z 1432 r., 530 z 1432 r., 536 z 1432 r., 539 z 1434 r., 543 z 1434 r.; KDW VII, 613 z 1408 r.; KDW VIII, 845 z 1419 r., 942 z 1422 r., 1062 z 1425 r.; KDW IX, 1306 z 1433 r.; MAML, 14 z 1395 r., 26 z 1410 r., 37 z 1419 r., 53 z 1424 r., 64 z 1427 r., 68 z 1429 r., 74 z 1431 r., 76 z 1431 r., 81 z 1432 r., 83 z 1432 r., 84 z 1433 r., 85 z 1433 r., 88 z 1433 r., 90 z 1433 r., 92 z 1433 r., 93 z 1433 r., 94 z 1433 r.; ZDM 6, 1567 z 1390 r., 1686 z 1405 r., 1689 z 1406 r., 1756 z 1411 r., 1757 z 1411 r., 1761 z 1411 r., 1764 z 1412 r., 1771 z 1412 r., 1790 z 1414 r., 1801 z 1415 r., 1815 z 1417 r., 1817 z 1417 r., 1821 z 1417 r.; ZDM 7, 1867 z 1418 r., 1869 z 1418 r., 1886 z 1419 r., 1887 z 1419 r., 1910 z 1421 r., 1922 z 1421 r., 1924 z 1422 r., 1929 z 1422 r., 1934 z 1423 r., 1936 z 1423 r., 1937 z 1423 r., 1940 z 1423 r., 1943 z 1423 r., 1944 z 1423 r., 1953 z 1423 r., 1989 z 1425 r., 1994 z 1426 r., 2008 z 1427 r., 2010 z 1427 r., 2011 z 1427 r., 2017 z 1428 r., 2018 z 1428 r., 2021 z 1428 r., 2060 z 1431 r., 2061 z 1431 r., 2062 z 1431 r., 2063 z 1431 r., 2064 z 1431 r., 2073 z 1431 r., 2075 z 1431 r., 2078 z 1431 r., 2079 z 1431 r., 2087 z 1431 r., 2092 z 1431 r., 2097 z 1432 r., 2104 z 1432 r., 2105 z 1432 r., 2107 z 1432 r., 2116 z 1433 r., 2118 z 1433 r., 2120 z 1433 r., 2123 z 1433 r., 2124 z 1433 r., 2126 z 1433 r., 2129 z 1433 r., 2130 z 1433 r., 2134 z 1433 r., 2136 z 1433 r., 2141 z 1433 r., 2144 z 1433 r., 2148 z 1433 r., 2149 z 1433 r., 2150 z 1433 r.; AGZ 4, LXXXI z 1433 r., 2153 z 1433 r., 2156 z 1433 r., 2162 z 1434 r., 2164 z 1434 r.

mać w swym posiadaniu zastaw. Warunek ten mógł mieć istotne znaczenie, zwłaszcza za rządów Władysława II, ponieważ miał on realną możliwość wykupienia zastawu⁵⁵. Władysławowi Warneńczykowi w ramach sankcji pozostawało w praktyce dokonanie przyzwolenia na wykup zastawu przez osobę trzecią. Istnieją także narracje, w których pominięto przekonanie o dalszej wierności zastawnika⁵⁶.

Ogólnikowa narracja nabiera treści, gdy osadzi się wystawienie dokumentu w konkretnych okolicznościach. Wzrost ilości zastawów w okresie Wielkiej Wojny, a następnie w okresie konfliktu krzyżackiego w 1422 r. sugeruje, że dokonywane wówczas zastawy mogły mieć na celu wynagrodzenie zasług wojennych. Natomiast w okresie schyłkowym rządów Jagiełły lawinowy wzrost zastawów tłumaczono w starszej literaturze budowaniem stronnictwa gwarantującego elekcję syna Władysława II⁵⁷. Bliższa analiza pokazuje jednak, że gros zastawów dokonywanych na Podolu i Rusi Halickiej doty-

⁵⁵ Podążając tokiem rozumowania S. G a w ę d y, możliwe było także wyrzucie z dóbr bez spłaty dłużnej sumy jako forma penalizacji wykroczeń; tenutę dobczycką odebrał Jagiełło synowi Klemensa z Moskorzewa, Marcinowi, „prawdopodobnie za jakieś poważne wykroczenia”; S. G a w ę d a podpira swoją tezę Długoszem, który pisze, że pycha i występki doprowadziły do konfiskaty dóbr Moskorzewskiego; por. S. G a w ę d a, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, Kraków 1966, s. 74; natomiast za J. W r o n i s z e w s k i m warto podnieść, że usuwanie z tenuty synów zastawników związane było z tym, że wbrew temu, co sądzi J. S. M a t u s z e w s k i (tenże, *Urzędnicy komisaryczni*, s. 1–10), monarcha nie uposażał tenutą urzędu, ale konkretną osobę; J. W r o n i s z e w s k i, *Szlachta*, s. 119; oczywiście, dobczyckiego przypadku nie można podciągnąć pod słuszne rozumowanie wspomnianego badacza.

⁵⁶ AGZ 8, L z 1426 r.; CDPol. I, CXLV z 1393 r., CLXVII z 1396 r., CLXI z 1411 r.; CDPol. II.1, CCCLXV z 1424 r.; KDM IV, MCXLVI z 1415 r., MCCLXXXII z 1431 r.; MAML, 70 z 1430 r., 78 z 1431 r.; KDW III, 1965 z 1396 r., 1980 z 1397 r.; KDW V, 72 z 1405 r.; ZDM 1, 215 z 1396 r.; ZDM 5, 1335 z 1423 r.; ZDM 6, 1629 z 1399 r., 1667 z 1404 r., 1695 z 1406 r., 1744 z 1410 r., 1823 z 1417 r.; ZDM 7, 1894 z 1420 r., 1905 z 1421 r., 1912 z 1421 r., 1983 z 1425 r., 2038 z 1429 r., 2044 z 1429 r., 2059 z 1431 r., 2074 z 1431 r., 2077 z 1431 r., 2108 z 1432 r., 2131 z 1433 r., 2135 z 1433 r., 2143 z 1433 r., 2146 z 1433 r., 2151 z 1433 r., 2154 z 1433 r., 2157 z 1434 r., 2161 z 1434 r., 2166 z 1434 r., 2167 z 1434 r.

⁵⁷ Por. A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504–1548*, Wrocław 1967, s. 30 (tam również wskazana starsza literatura tak przedstawiająca ten problem).

czy osób skądinąd nieznanych; byli to często mieszkańcy wspomnianych ziem i dodatkowo otrzymywali zastaw z poleceniem osobistej rezydencji w otrzymanych dobrach. Wątpliwe, aby ci ludzie mogli pełnić rolę zaplecza politycznego. Wspomniane zastawy łączyć należy raczej z osadnictwem wojskowym⁵⁸ w kontekście zapowiedzi wprowadzenia prawa polskiego, wojną ze Świdrygiełłą i działalnością kolonizacyjną⁵⁹. Ramy niniejszej publikacji nie pozwalają na bliższą analizę tego problemu.

Na zakończenie należy także zaznaczyć, że istnieje również taka grupa dokumentów, które nie przekazują żadnych uzasadnień dokonania zastawu; jest ich jednak stosunkowo niewiele, ponadto w większości są to rejestry.

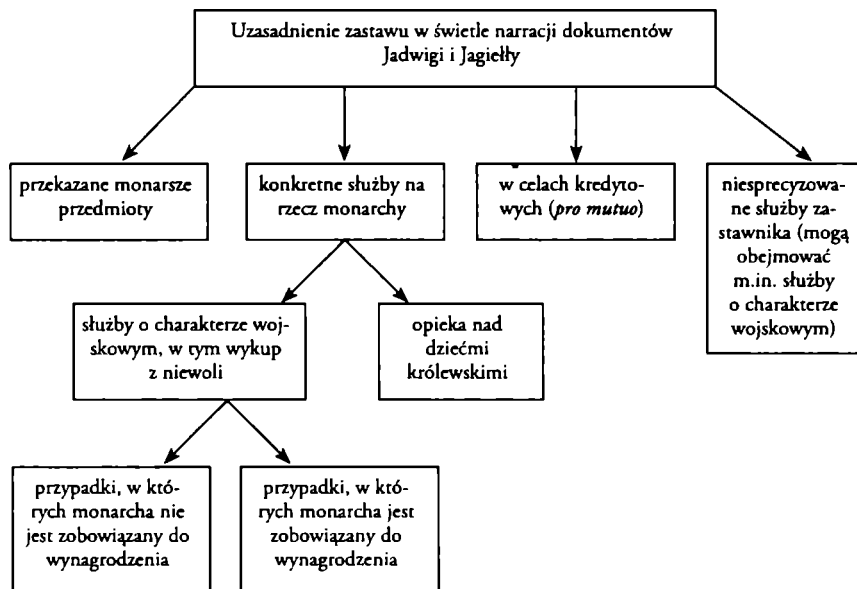
Przedstawione wyżej kategorie uzasadnień nie tworzą jednak zbiorów rozłącznych. Zawarcie w dokumencie danego uzasadnienia nie oznaczało, że zastaw konkretnego dobra nie był wynikiem także innych zasług czy potrzeb monarchy, czego przykładem był wspomniany już zastaw wsi Modrycz, Stebnik i Leszczno w powiecie drohobyckim na rzecz dworzanina królewskiego Włodka ze Świenca. Warto natomiast zaznaczyć, że, niezależnie od treści, uzasadnienie miało istotne znaczenie dla obu stron. Dla beneficjenta-zastawnika stanowiło ono dodatkową, oprócz samej woli monarszej, kauzę legitymizującą dzierżenie dobra, natomiast dla króla istotne było przedstawienie w narracji dokumentu słusznych motywów postępowania. Uzasadnienie konkretnego rozporządzenia przez monarchę mogło mieć w badanym okresie dodatkowo istotne znaczenie, ponieważ, zgodnie z rozwijającą się koncepcją Korony Królestwa Polskiego, władca był jedynie dyspozytariuszem domeny królewskiej⁶⁰.

⁵⁸ Zob. J. S. Matuszewski, *Obowiązek*, s. 111.

⁵⁹ Zob. A. Janeczek, *Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI*, „Przegląd Historyczny” R. LXIX, 1987, s. 599, 609–610.

⁶⁰ Przekonanie to korespondowało z powszechnym wówczas poglądem, wedle którego władca nie może uszczuplać domeny monarszej (A. Sucheni-Grabowska, *Odbudowa*, s. 21–22). Na gruncie niemieckim cesarze skrupowani mocą tego poglądu nie mogli reypować do zastawu dóbr królewskich klauzuli przepadku (*Verfallklausel*), tak nagminnie wykorzystywanej w stosunkach prywatnoprawnych, ponieważ jej zastosowanie groziło utratą dobra na rzecz zastawnika (H. Planitz, *Das deutsche Grundpfandrecht*, Weimar 1937, s. 178–179). Pogląd ten nie był obcy także na gruncie polskim, świadczą o tym nie tylko przyrzeczenia króla-elekta, że będzie czynił starania w celu odzyskania utraconych ziem,

Rys. 1.: Typy uzasadnień zastawu w świetle narracji dokumentów Jadwigi i Władysława Jagiełły

ale także niestosowanie do zastawu dóbr królewskich trzydziestoletniego okresu zasiedzenia skutkującego nabyciem przez zastawnika prawa własności na zastawionych dobrach (J. S. Matuszewski, *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*, Łódź 1979, s. 153).

